

לרפואת רחמים בן אסתר, לרפואת רחל ציון בת אודיה, לעילוי נשמת לאה מרים בת נחמיה ע"ה

פרשת ואתחנן - ז' דנחמתא

בשבעה שבועות אלו, שלאחר 'בין המצרים', אין מפטירים בהפטרות השייכות לפרשת השבוע, אלא בפרשות נחמה מדברי הנביאים, והראשונה שבהם היא נבואת ישעיהו על נחמת ציון וירושלים:

מעולם, אף לא בזמן יציאת מצרים, ועל זה אומר, שבעבור שהוא 'אלוקינו', המייחד שמו עלינו באהבתו אלינו, יחדש לנו ניסים ביערבה', שזהו מקום פראי ושומם יותר מן המדבר, ששם אין כלל דרך כבושה [כי ניסים כאלו לא נעשו מעולם], ומפני ריבוי הקוצים והדרדרים אי אפשר לעשות שם 'דרך' רגילה, לכן שם יהיה צורך ליישר ולעשות מסילה חדשה, ההולכת על מקום גבוה יותר, וכך לעתיד לבוא יוסיף ה' לגלות את ידו החזקה עבור עם ישראל על ידי עשיית ניסים ונפלאות שלא היו עד עתה. ומתאר עתה הנביא את הדרך שבה ישובו ישראל לארצם, שיהיה הדבר בהיפך מדרך הטבע, כי בדרך כלל כשיש הר גבוה ובקעה עמוקה, ורוצים ליישר את שניהם, נוטלים את העפר מן ההר ומניחים אותו בבקעה, אבל לעתיד לבוא יהיה הדבר שונה, כי תחילה **כָּל גֵּיא - מקום עמוק, ויִשָּׂא מעצמו, ורק אחר כך, וְכָל הַר וְגִבְעָה יִשְׁפְּלוּ.** ושינוי נוסף שיהיה מדרך הטבע, כי כאשר יש שביל ההולך סחור סחור מחמת ריבוי הגבעות והרכסים שצריך להקיף, ורוצים ליישר את השביל, תחילה מיישרים את הרכסים שלא יפריעו למעבר, ואחר כך מיישרים את השביל באותה הדרך, אך לעתיד לבוא יהיה הדבר בהיפך, **וְהָיָה תְּחִילָה הָעֵקֶב** [השביל ההולך בעקמימות] **לְמִישׁוֹר,** ואחר כך **וְהָרְכָסִים יִהְיוּ לְבִקְעָה.** ובאותו זמן גם ההשגה של בני האדם בה' תתעלה בכמה דרגות על ההשגה הקיימת בזמן הגלות, **וְנִגְלָה** - יהיה הדבר גלוי ונראה באספקלריא המאירה [ולא כמו היום, שכבוד ה' מכוסה ומעוטף במחיצות ענן וערפל], **כְּבוֹד ה'** - הכבוד של שם הוי"ה, שהוא שם העצם המורה על כבודו ומהותו מצד עצמו [ולא כמו היום, שההשגה היא רק בכבוד שם אלוקים, שזהו שם המורה על הנהגת ה' והשגחתו בעולם, ולא על עצם כבוד ה'], **וְרָאוּ** - תהיה הראיה בעין ממש, ולא רק בידיעה מופשטת, ולא תהיה זו רק ראיה נפשית, אלא ראיה של **כָּל בָּשָׂר,** שהגוף

ספר ישעיהו פרק מ (א) קורא עתה ה' אל הנביאים ואומר להם, אתם הנביאים, **נְחֵמוּ, נְחֵמוּ את עַמִּי, יֹאמְרוּ אֱלֹהֵיכֶם,** וכיון שיש שני זמנים לגאולה, או 'בעיתה', כשיגיע הזמן הקבוע מאת ה' לגאולה, או 'אחישנה', כאשר יזכו ישראל על ידי מעשיהם להחיש ולזרז את הגאולה, לכן אומר לשון 'נחמה' כפולה. ומבאר עתה את שני אופני הגאולה, כי אם תהיה הגאולה בזמנה, אזי **דָּבְרוּ עַל לֵב יְרוּשָׁלַם,** לנחמה על כך שסבלה את כל שנות גלותה, אך אם תהיה הגאולה בזמן קרוב יותר, בזכות ישראל, אזי **וְקָרְאוּ אֵלַיָּהּ,** לומר לה שתמו ימי גלותה [כי לא תבוא מעצמה כל זמן שלא הסתיים זמן הגלות, ולכן יש 'לקרוא לה']. ועל הצד הראשון, שתהיה הגאולה בזמנה, אומר, **כִּי מְלֵאָה צְבָאָה** - מילאה ירושלים את הזמן הקצוב לה לגלות, ועל הצד השני, שיחיש ה' את זמן הגאולה, אומר שזה יהיה באחד משני דרכים, או **כִּי נִרְצָה עֲזֹנָה** - ירצו ישראל את עוונותיהם על ידי תשובה ומעשים טובים, או על ידי יסורים, **כִּי לְקַחָהּ** - שיקבלו עונשים ויסורים מִיַּד ה', עד שיהיה הדבר **כְּפָלִים בְּכָל חַטָּאתֶיהָ,** וכפי שהיה במצרים, שקושי השעבוד השלים, כך יתכן שעל ידי שיקבלו בזמן קצר את כל עונשי ויסורי הגלות שהיו ראויים לבוא עליהם, יתקצרו שנות הגלות, וייגאלו בזמן מוקדם יותר. ומתאר עתה הנביא כאילו שומע הוא את העתיד לבוא, כאשר **קוֹל קוֹרָא, בְּמִדְבָּר -** כפי שעשה ה' ניסים ומופתים לאבותינו ביציאת מצרים, כשהלכו במדבר, **פָּנּוּ דָרְךָ ה'** - באותה דרך יעשה ה' ניסים לישראל בעת הגאולה השלימה, אמנם, אף על פי שה' דרך' הזו קיימת מזמן יציאת מצרים, יש לפנותה מאבנים וכדומה, כדרך שִׁמְפָּנִים ומנקים דרך שלא השתמשו בה זמן רב, ושם ה' המוזכר כאן מורה על מציאות ה' מצד שהוא בורא העולם ושולט בו. **יִשְׂרוּ בְּעֵרְבָה מְסֻלָּה לְאַלְהֵינוּ,** כלומר, בזמן הגאולה השלימה יתחדשו ניסים ונפלאות רבים ועצומים שלא היו

עצמו יראה את המראה הנורא של כבוד ה' בהתגלותו, וכלול בזה שלא תהיה השגה זו ליחידים, אלא ליכל בשר, כי מלאה הארץ דעה את ה', וכולם יראו את כבודו, ולא תהיה הראיה חלוקה לפי דרגות, אלא יראו כולם יחדיו, בהשגה שוה. **כִּי פִי ה' דִּבֶּר** והבטיח שכך יהיה לעתיד לבוא. ^ט לאחר שאמר לעיל (פסוק ג) ששמע קול קורא, האומר 'פנו דרך ה'', וכוונתו שהגאולה מצד עצמה מוכנה לבוא, אך מחמת חטאי הדור לא באה הגאולה, ומתאר עתה שלאחר מכן נשתתק הקול הראשון, כי לא נראו עקבות הגואל, ואז שומע הנביא **קול שני, האמר לראשון, קרא - המשך בקריאתך, ומדוע שתקת. ואמר הקול הראשון, מה אקרא, והלא אין בכך תועלת, כי כל הַבְּשָׂר** - כל אנשי הדור דומים לחציר, שדרכו להתייבש ולנבול לפני כל הצמחים, ו**כל חסדו** - כל חוזקו של האדם אינו אלא **כְּצִיץ הַשָּׂדֶה** - כעשב קטן המתחיל לצמוח, והרי עברו דורות רבים, ועדיין הגאולה לא באה. ^י **בֵּשׂ חֲצִיר, נִבֵּל צִיץ**, כי כן הוא האדם, כעשב הנובל בזמן קצר, **כִּי רוּחַ ה' נִשְׁבָּה בּוֹ** ואיננו, ואם כן למה אוסיף לקרוא על דבר הגאולה. ועל כך משיב לו הקול השני, **אֲכֹן, חֲצִיר הָעֵץ** - רק העם מצד עצמו, אכן דומה הוא לחציר יבש. ^{יא} ולכן, הגם **שִׁבֹּשׂ חֲצִיר, וגם נִבֵּל צִיץ**, אך אין בכך סתירה לגאולה, ו**דָּבַר אֱלֹהֵינוּ יָקוּם לְעוֹלָם**, ולכן גם אם יעברו דורות רבים עד הגאולה, הרי בהכרח יבוא הזמן שיתקיים בו דבר ה', ולא יאחר מהזמן הקצוב לגאולה השלימה. ^{יב} ולכן, כיון שאין לירא שמא לא יתקיים דבר ה', **עַל הַר גְּבֵה עָלֵי לָךְ, מִבְּשָׂרְתָּ צִיּוֹן**, כלומר, אֶתְּ, ציון [שזהו מקום המקדש, הסנהדרין, וקרית מלכות ישראל], המבשרת על שיבת ה' לציון, והחזרת הכהונה והמלכות, אל תיראי, אלא עלי על הר גבוה להכריז על כך, **הָרִימִי בִּפְחֵ קוֹלְךָ, מִבְּשָׂרְתָּ יְרוּשָׁלַם** - גם אֶתְּ, ירושלים [שזו העיר כולה, מקום ישיבת המון העם], המבשרת על הגאולה השלימה וקיבוץ הגלויות, הכריזי את הדבר בקול רם ורוב כח, שישמעו את הדבר בכל קצוות תבל, **הָרִימִי קוֹלְךָ** שישמעו אותך נדחי ישראל בכל העולם, ו**אֵל תִּירָאִי** שמא לא יתקיים הדבר, ותוסיפי עוד ו**אֲמַרִי לְעַרְי יְהוּדָה, הִנֵּה אֱלֹהֵיכֶם**, כאדם המראה על דבר שכבר הגיע. ^{יג} ומבאר עתה מדוע אין לחשוש שלא יתקיימו הדברים, כי הסיבה שלא יתקיים הדבר יכולה להיות רק מחמת חסרון הרצון או חסרון היכולת, ושני הדברים לא ייתכנו אצל ה'. וחסרון היכולת לא יתכן, **כִּי הִנֵּה אֲדַנִּי אֱלֹהִים בְּחֶזֶק יְבוּא**, ולא שייך אצלו חולשה או חסרון כח, שמחמתם לא יקיים את דבריו, ו**וַיִּרְעוּ מִשְׁלָה לוֹ** - ממשלתו אינה תלויה בדעת אחרים העשויים להתנגד לו, אלא רק בזרועו הנטויה וכוחו הגדול. וגם חסרון הרצון לא יתכן אצל ה', כי דבר זה יכול לקרות רק לאדם המקווה לשכר מסוים עבור פעולתו, ויתכן שישנה את דעתו מחמת שאינו צריך את השכר וכדומה, אך **הִנֵּה שְׂכָרוֹ אֲתוֹ**, שאינו מקווה לשכר משום בריה, אלא כל

השכר אצלו. וכן יכול להיות שינוי הרצון אצל האדם, שבתחילה רצה לעשות פעולה מסוימת, ואחר זמן אין הפעולה מוצאת חן בעיניו, אך אצל ה' אין הדבר כן, אלא **וּפְעַלְתוּ לְפָנָיו** - מהרגע שהבטיח לעשות את הפעולה, הרי היא כבר כעשויה וגמורה, ולא יתכן אצלו שינוי ברצונו. ^{יד} **כִּרְעָה**, אשר את **עֲדָרוֹ יִרְעָה** [ואינו רועה צאן של אחרים], שמחמת שכל העדר שייך לו הוא חס עליו ביותר, ו**וּבְזָרְעוֹ יִקְבֹּץ** את **הַטְּלָאִים** הרכים שנולדו עתה, ו**בַּחֲיָקוֹ יִשָּׂא** את אותם טלאים, כיון שאינם יכולים להלך בעצמם. ואת **הַעֲלוֹת** - אמותיהם המניקות, **יְנַהֵל** בידו האחרת, לרוב חמלתו עליהם, כן יחמול ה' על עמו, להוציאם מהגלות ולנהלם בעצמו, מחמת שהם קניינו ונחלתו. ^{טו} לאחר שאמר לעיל (פסוק ז) שאין ליחס לה' חסרון כח ויכולת, מבאר ומוכיח את הדבר מבריאת העולם על ארבע יסודותיו, **מִי מֵדַד בְּשַׁעֲלוֹ מַיִם** - הרי ה' הוא שמדד במידתו את יסוד המים [שעליו הוא שם מידה], ו**שְׁמַיִם בְּזֵרַת תַּכָּן** - ואת השמים, שהם יסוד האש, הכין על ידי מידה ב'זרת' [שם מידה], ו**כָּל בְּשָׁלֹשׁ עֶפְרָה הָאָרֶץ** - ובמידה ששמה 'שלישי' הכין וכלכל את עפר הארץ, באופן שיהא משקל כדור הארץ בדיוק במידה הנכונה, שלא יושפע מכח המשיכה של כל המון הכוכבים המקיפים אותו, וישאר בדיוק במקומו, ו**שָׁקֵל בַּפֶּלֶס הָרִים** - כביכול שקל את ההרים הגדולים בפלס, שהוא המשקל הגדול, ו**וּגְבֻעוֹת**, הקטנות יותר, שקל **בְּמֵאזְנַיִם**, כדי לאזן את משקל הכדור לעומת כל היקום, ולהעמידו במקומו הנכון והראוי. ^{טז} **מִי תַכֵּן אֶת רוּחַ ה'** - ויסוד הרוח, המכונה 'רוח ה'', גם הוא נעשה על ידו לבד, ומאחר וכל ארבעת היסודות מתייחסים רק אליו, אין מי שיעכב נגד כוחו וחוזקו. וגם מצד החכמה והעצה אין לו מניעה, ו**אִישׁ עֲצָתוֹ יוֹדִיעֵנוּ** - וכי מי הוא האיש שממנו צריך ה' לקחת עצה, והלא כל החכמה ממנו היא. ^{יז} **אֶת מִי נוֹעַץ וַיְבַיְנֵהוּ** - וכי מי הוא שילמד את ה' את ה'בינה', שזהו ההגיון הטבעי המוטבע בלב הכל, ו**וַיִּלְמְדוּהוּ בְּאֵרֶח מִשְׁפָּט** - או שילמדנו את כללי הלימוד ודרכי התבונה, והלא ודאי אינו צריך ללימודים אלו מזולתו, ו**וַיִּלְמְדוּהוּ דַעַת וְדָרָךְ תְּבוּנוֹת יוֹדִיעֵנוּ** - או שיתן לו את הדעת והתבונה הללו, הרי אין ה' זקוק לשום חכמה או עצה זולתו, ואם כן בהכרח אין לפניו שום חסרון, לא בכח ולא בחכמה. ^{יח} וגם אומות העולם אינם יכולים לעכב בעדו מלקיים את הבטחותיו, כי **הֵן הַגּוֹיִם כֻּלָם** אינם לפניו אלא **כְּמֹר** - כטיפת מים הנוטפת **מִדְּלִי, וּכְשַׁחַק מֵאֲזִינִים נִחְשְׁבוּ** - וכעפרורית האבק שעל המאזנים הם נחשבים [בתחילה המשיל את הגויים לטיפת מים מדלי, שאמנם היא מועטה, אך היא חלק מהמים. ועתה ממשילם לאבק שעל המאזנים, שאין האבק כלל חלק מהמאזנים, אלא מונח שם במקרה, וכוונתו, כי אמנם אומה אחת ביחס לכל העמים היא כטיפה מדלי, אך גם כל האומות כולם, ביחס לכדור הארץ והיקום כולו, אינם אפילו כחלק ממנו, אלא

והחקירות הנעשות ביסודות הארץ. ^(טו) כי הקדוש ברוך הוא, המצויר בעיניכם [לפי מיעוט השגתכם בדברים המופשטים] **הַיִּשָּׁב עַל חוּג הָאָרֶץ** - כאלוה היושב בשמים, שהם ה'מחוגה' המקיפה את מרכז הארץ, **וַיִּשְׁבֶּיהָ פְּחָגְבִים** - אם כן הלא מובן כי יושבי הארץ קטנים בעיניו לפי ערך גובה מקומו. ואם תציירוהו בדמיונכם כי הוא נמצא ביניכם, על הארץ, **הַנוֹטָה כְּדָק שְׁמִים** - הפורש סביבו את השמים כיריעה דקה מעליו, **וַיִּמְתַּחֵם כְּאֵהָל לְשֶׁבֶת תַּחְתּוֹ**. ^(טז) אם כן תבינו, שמלך גדול כל כך, **הַנּוֹתֵן רוּזְנִים לְאֵין** - שכל ה'רוזנים' בעלי העצה והתבונה אינם נחשבים אצלו לכולם, כי חכמתו גדולה יותר, וגם אינו דומה למלך שכדי לשלוט על העם צריך הוא להסתייע בשופטים שיעשו משפט בכל הארץ, כי אינו יכול לשופטם לבדו, אך ה' אינו מוגבל בכוחו, ולכן **שֹׁפְטֵי אֶרֶץ כְּתָהוּ עֲשָׂה**, כי בכוחו לשפוט לבדו את כל בני האדם, ולתת לכל אחד כדרכו וכפרי מעלליו, ולכן יפר ה' את עצת הרוזנים, ויבטל את כח השופטים. ^(טז) והרי כל הכוחות הללו דומים למציאות חלושה ביותר, **אֶף בַּל נִטְעוּ** - לא ניטעו באדמה כדרך שנוטעים ענף שלם, **אֶף בַּל זָרְעוּ** - גם לא נזרעו כדרך שזורעים זרעים, **אֶף בַּל שֵׂרֵשׁ בְּאֶרֶץ גְּזָעִים** - וגם הגזע שיש להם אינו מושרש באדמה, ונוסף על כך שמציאותם חלשה כל כך, **וְגַם נִשְׁפָּה בָהֶם ה' בְּרוּחוֹ הַקָּשָׁה, וַיִּבְשׂוּ לַגְּמֵרִי, וַיִּסְעָרָה שְׁתִּבּוּא עֲלֵיהֶם, כִּכְשֵׁ תִשָּׂאם**. ^(טז) עתה מסיים את דבריו ואומר, כי כל מה שהאריך לבאר את ההבדלים בין ה' לבין הכוחות הגשמיים, והמשיל את ה' ליושב בשמים או על הארץ, היתה רק לפי קוצר דעתם ומיעוט השגתם באלוקות, שאינם יכולים לתאר דבר החורג מגבולות הגשמיות שהורגלו בהם, אבל האמת רחוקה מכל זה, **וְאֵל מִי תְּדַמְיוּנִי וְאִשׁוּהָ יֹאמְרוּ קְדוֹשׁ** - ה', שהוא קדוש ומובדל מכל גשמיות ומכל דמיון, מצד עצמו ומהותו אומר לכם שלא ניתן לדמות אותו לשום דבר, אפילו לא בדרך דמיון ודוגמא, וקל וחומר שלא ניתן להשוותו ממש לדבר אחר. ^(טז) ואפילו אל כוכבי השמים הגדולים והנוראים לא ניתן להשוותו, כי **שְׂאוּ מְרוֹם עֵינֵיכֶם, וַרְאוּ, מִי בָרָא אֱלֹהִים** - הרי כל אלו הם 'נבראים', ולא יעלה על הדעת לדמות את הנברא אל הבורא, ועוד, שעם כל נוראות כוחם של גרמי השמים, הרי הם מוגבלים בכוחם, **הַמוֹצִיא בְּמִסְפָּר צְבָאִים** - הרי מספרם קצוב ומחלט על ידי ה', ואינם מתרבים ולא יוצרים דבר, **לְכֻלָּם בְּשֵׁם יְקָרָא** - ומוגבלים הם בכוחם, כי לכל אחד מהם יש שם מסוים המורה על תוכנתו ומהותו, ואינו יכול לעשות דבר מלבד הדבר שהוא ממונה עליו, וגם מה שהם נראים קיימים תמיד, הרי זהו **מְרַב אוֹנִים וְאִמִּיץ כַּח** - מחמת כוחו הגדול והאדיר של הבורא שבראם, וחפץ בקיומם התמידי, רק מחמת כן **אִישׁ מֵהֶם לֹא נַעֲדָר**, אך לא מכח עצמם, אלא מכוחו וגבורתו של ה'.

כאבק המונח על המאזנים], **הֵן אֵיִים קִטְנִים, כְּדָק** - כאבק דק ומבוטל **יְטוּל**. ^(טז) לאחר שביאר שאין מניעה לה' מלקיים את דבריו מחמת שכל הכח והחכמה בידו, מבאר את מה שאמר 'הנה שכרו איתו', שלא תשתנה דעתו מחמת 'שכר' שיתנו לו הגויים, כי אינו זקוק לשום שכר משום בריה, **וּלְבָנוֹן** - הלא כל עצי הלבנון **אֵין דֵּי בָעָר** - אינם מספיקים להבעיר אש על מזבחו, **וְחִיתוֹ** - וכל בעלי החיים הנמצאים שם, **אֵין דֵּי עוֹלָה** - אינם מספיקים להעלותם קרבנות על מזבחו, אם יחפוץ בכך, ואם כן במה יפתוהו, ומה יתנו לו כדי למצוא חן בעיניו. ^(טז) **כָּל הַגּוֹיִם כְּאֵין נִגְדוּ** - ביחס לה' הרי הם כמי שאינם במציאות כלל, **מֵאַפְסֵי וְתָהוּ נִחְשְׁבוּ לוֹ** - וגם שלא ביחס לה', אלא מצד עצמם, אינם חשובים בעיניו למאומה. ^(טז) ואתם, המסתפקים ביכולת ה', ודנים עליו כעל כח חומרי מוגבל, שאפשר להסתפק ולדון ביכולותיו ורצונותיו, הרי זה מחמת שאינכם יכולים לצייר בדמיונכם מציאות א-ל המופשטת לגמרי מכל החומר והצורה המוכרים לכם, רק אתם חושבים שכביכול יש לו גוף או דמות הגוף, אלא שהם מעולים ומשובחים יותר ממכם, ולכן אתם עושים פסל ותמונה המגשימים לדעתכם את האלוקות, **וְאֵל מִי תְּדַמְיוּן אֵל** - הרי אין שום דמיון לה', כי אינו בעל תואר ותמונה, רק כח עליון נשגב ללא תכלית, ולא תוכלו להשיגו ולא לדמות לו דבר. אמנם, גם לפי איולתכם, היה לכם לשוות לו דמות עליונה, כמלאך או שרף, והתבוננו בעצמכם וראו, **וְמֵה הַדְּמוּת אֲשֶׁר תַּעֲרֹכוּ לוֹ** ברצונכם להגשימו. ^(טז) האם תרצו לדמות את ה' אל **הַפְּסֵל אֲשֶׁר נִסַּד הַחֶרֶשׁ**, והלא זו סכלות גדולה, לדמות את הדבר הנשגב ביותר לדבר שפל וגרוע כל כך, ואף שהמתכת עצמה יקרה בעיניכם, הרי היא נעשית על ידי פועל פשוט, ללא חכמה יתירה, **וְצִרְף בְּזָהָב יִרְקַעְנוּ** - יצפה אותו בציפוי זהב, אבל פנימיותו עשויה רק מתכת פשוטה, **וְרִתְקוֹת כֶּסֶף** שיעשו גם הם על ידי **צוּרְף**. ופסל כזה גרוע גם מבחינת החומר, כי ה'דומם' הוא היסוד הנמוך ביותר, פחות מ'חיי ומ'צומחי'. ^(טז) **הַמְּסַכֵּן תְּרוּמָה** - ואילו העני המסכן, העושה את פסלו מעץ, 'תרומתו' זו חשובה יותר משל העשיר, **עֵץ לֹא יִרְקַב יִבְחָר** - כי יקח לו עץ, שהוא מדרגת ה'צומחי' הגבוהה מדרגת הדומם, וגם יצטרך לעמול ולבחור עץ משובח שלא ירקב, **חֶרֶשׁ חֶכֶם יִבְקֹשׁ לוֹ**, כי צריך חכמה יתירה להכין פסל מעץ, **לְהַכִּין פְּסֵל לֹא יִמוּט** מחמת חולשת העץ מצד טבעו [אמנם כל הדברים הללו נאמרו לפי חולשת דעתם וסכלותם, שחשבו לדמות את ה' לפסילים מעשי ידי אדם, ועתה מבאר את גדולת וקדושת ה', עד שלא ניתן לדמותו אפילו בדמיון וציור כל שהוא לדברים גשמיים]. ^(טז) **הָלוֹא תִדְעוּ** בהבנת השכל, **הָלוֹא תִשְׁמְעוּ** כי הדבר מפורסם, **הָלוֹא הִגִּד מְרֹאשׁ לְכֶם** דבר זה המקובל מדור ודור, **הָלוֹא הִבְיַנְתֶּם מוֹסְדוֹת הָאָרֶץ** - הרי יש לכם להבין דברים אלו מהנסיונות